

Сердюк І. Коливання смертності чи неточність обліку: до питання про вивчення рівня дитячої смертності в Гетьманщині XVIII ст. / Ігор Сердюк // Сіверянський літопис. – 2015. – №1. – С.109–116.*

В статті досліджується проблема верифікації джерел при вивченні дитячої смертності в ранньомодерній Україні. Висувається припущення, що низька точність метричного обліку та недореєстрація хрещень ускладнюють тлумачення обчислених демографічних коефіцієнтів та порівняння смертності в різних регіонах Гетьманщини.

Ключові слова: дитина, Гетьманщина, смертність.

Увійшов у цвинтар, аж дітвори, дітвори... видимо-невидимо! Манюсінькі, та усе в білих сорочечках, та бігають круг церкви, та просяться у двері, та щебечуть, як тії циганчата, та ляцять, кричать, пороцять: «Пусти, мамо; пусти, мамо і мене на празник! Зачим мене породила, нехрещену схоронила, під порогом положила та й до себе не приймаєш!»¹ Таку картину побачив Нечипір – герой оповідання «Мертвецький Великдень», коли сп'яну вночі забрів на сільський цвинтар. Цим сюжетом Григорій Квітка-Основ'яненко (автор твору) зобразив традиційні уявлення про потойбіччя, як місце де має бути купа дітей померлих малолітніми, причому частина з них – без хрещення. У подібних конотаціях пекло змальоване й в «Енеїді» Івана Котляревського, так, Еней, проходячи повз ватаги грішних душ, бачить як «діти гуртові кричали, своїх паньматок проклинали, що не дали на світі жить»².

Діти не дарма «кишіли» у потойбіччі, адже в ранньомодерну добу саме вони займали основне місце в структурі смертності. Це явище детально (з

* Стаття підготовлена за фінансового сприяння Наукового товариства імені Шевченка в Америці (грант на вивчення теми «Дитина перед лицем смерті: дитяча смерть і смертність в суспільстві Гетьманщини XVIII ст.).

численними даними та коефіцієнтами) досліджене на матеріалах Західної та Центральної Європи, натомість українська історіографія пропонує тільки констатацію самого факту високої смертності дітей і обмежується кількома розвідками про її розміри. На перший погляд подібні студії не повинні викликати істотних ускладнень, адже вони мають практичний характер і можуть ґрунтуватися на «західних» методиках пристосованих до «наших» джерел³. Однак специфіка окремих джерел може готувати пастки та вводити в оману як на етапі обчислень розмірів (коефіцієнтів) смертності, так і їхніх тлумачень.

Відтак, у даному дослідженні я спробую зупинитися на двох взаємопов'язаних сюжетах – дослідженні основних параметрів смертності та точності (достовірності) історичних джерел. Для подібних студій традиційно використовуються метричні книги, оскільки вони мають спеціальну частину «о усопших» з вказівкою віку померлих. Матеріали однієї парафії застосовують для «поздовжніх» досліджень смертності, переважно в сенсі її сезонних чи річних коливань в окремому населеному пункті. Для «поперечного зрізу» необхідний більш масовий матеріал – наприклад, зведені метричні відомості церков певної єпархії. Подібна інформація є цінною оскільки дає підстави говорити про смертність на основі матеріалу великого обсягу, а також порівнювати на її значення на рівні протопопій.

Останнє спробуємо зробити на основі зведених метричних відомостей церков Київської єпархії 1778 р. Справа на 58-ми аркушах являє собою зведені відомості про шлюби, народження та смерті в подані окремими протопопіями. В кінці є узагальнюючі таблиці, у тому числі й з інформацією скільки людей якого віку чоловічої статі померло в за рік в єпархії, всього ж таких значиться 15040 осіб⁴. Себто ми маємо справу з доволі масовими даними, вже побіжний погляд на які дозволяє отримати певне уявлення про структуру смертності. Для візуалізації останньої скористаємось відповідним графіком, на осі X якого представлено число записів про смерть, а на осі Y – вік померлих осіб (див. мал. 1).

Як добре помітно з графіка, смерть в Київській єпархії була прерогативою малих дітей. Рівень смертності найбільший поміж дітей віком 1 рік, далі він поступово зменшується і стабілізується після 6-7 років, що загалом відповідає так званому парадоксу дитячої смертності, за яким, рівень останньої різко зменшується з кожним прожитим роком до досягнення 5-річного віку. Необхідно зауважити, що дія парадоксу гарно проявляється передусім в традиційних суспільствах з високою дитячою смертністю, а в модерний час поступово нівелюється з розвитком знань про новонародженого, кращим доглядом, тощо, відтак, наприклад, у Росії цей парадокс остаточно був подоланий у 2002 році⁵.

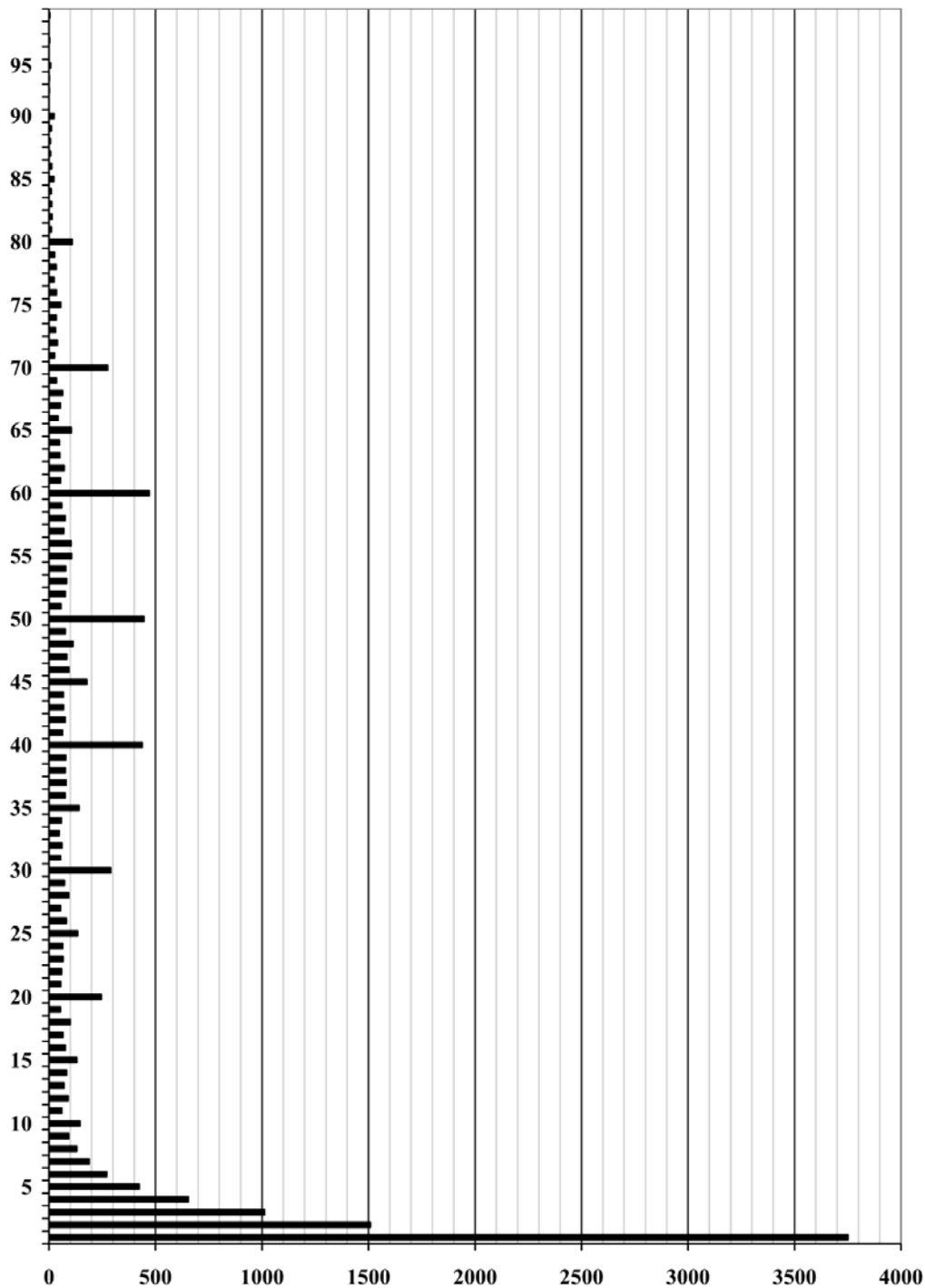
Відповідно в історичній демографії використовується коефіцієнт – «вірогідності доживання до п'ятирічного віку». За підрахунками Олени Замури такий коефіцієнт для населення містечка Сорочинці Миргородського полку становив 0,420⁶. Це означає, що тільки 420 сорочинських дітей з 1000 (тобто менше половини) мали шанси дожити до п'яти років, інакше кажучи, дитина охрещена в Сорочинцях мала більші шанси померти, аніж стати дорослим. Мої обчислення аналогічного коефіцієнту для сусіднього сотенного містечка Яреськи на 1762–1766 рр. показали майже аналогічне значення – 0,460⁷.

Загалом, 24,9% всіх померлих Київської єпархії становили діти віком 1 рік, а 48,9% – віком до 5 років, себто кожен 2-й померлий в єпархії був дитиною до 5 років. Вікова структура дитячої смертності населення Київської єпархії переконує, що однорічний вік був найбільшою зоною ризику у цьому відношенні. Цей факт підштовхує звернути увагу на «неонатальну смертність» (або ж смертність новонароджених), це поняття позначає смертність дітей щойно від народження до 28-денного віку. Спеціальних досліджень неонатальної смертності в ранньомодерну добу не вдалося віднайти (зустрічаються лише констатації її великого рівня), однак навіть станом на 80-ті рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи частка померлих на першому місяці життя складає 60–80% померлих віком до 1 року.

Основними її причинами вважаються вроджені пороки розвитку, родові травми, асфіксії, пневмонії, діагностика і лікування яких ускладнені навіть сьогодні⁸.

Малюнок 1

Структура смертності населення Київської єпархії (1778 р.).

У ранньомодерну добу такі проблеми мали виникати частіше, хоча б через умови пологів і рівень так званого «акушерства». Проблема

неонатальної смертності змушує задуматися про значний пласт дитячої смертності, не зафіксований в обліковій документації. Навіть метрична книга фіксує акт хрещення, а не народження, тож між цими подіями проходив певний час (мінімум тиждень), за який частина дітей могла померти. У щоденнику священиків Кернецьких (1780-ті рр.), є записи про виняткові хрещення в день народження *«ради опасности страха смертного»*.⁹

Зауважимо, що недооблік смерті немовлят явище поширене не тільки в ранньомодерну добу, а й сьогодні. Звісно, що розміри та причини цього явища у різні часи різні, однак спільним є вплив на достовірність визначення рівня смертності. Наприклад, станом на 2008 рік рівень смертності немовлят в Україні за національними даними становив 9,8 пром., а за даними ВОЗ – 14 проміле¹⁰

Недооблік смертності немовлят може проявлятися в зростанні її рівня за даними джерел XIX ст., коли вимоги до метричного обліку стали більш суворими. Нажаль в Україні подібні дослідження не представлені, але показовим можемо вважати приклад російського міста Барнаул, де станом на 1877–1886 рр. діти віком 0–4 роки складали 57,3% усіх померлих¹¹, себто дитяча смертність тут виглядає вищою ніж у Гетьманщині за сто років до цього. Однак, у даному випадку коректніше говорити про кращу реєстрацію, а не різні рівні. Яскравим свідченням цього є ситуація в тому ж Барнаулі. У місті виділяється Покровський приход, священики якого найбільш ретельно вели облік смертей, зокрема вони старалися якомога точніше відобразити вік немовлят на момент смерті, про що зокрема свідчать варіації запису цього віку: *«2 недели», «7 дней», «2 дня», «1 час»*. Відтак, діти віком 0–4 років там складали 62,4% усіх померлих¹². Себто, порівнюючи розміри смертності на різних територіях та в різний час, потрібно намагатися відділяти «мухи від котлет».

Точність визначення рівнів смертності також залежить від правильності/неправильності вказання віку померлих. Відтак ми приходимо до іншого аспекту – достовірності даних метричних книг. На цьому ж

графіку помітні сплески смертності осіб чий вік закінчується на 5, а особливо на 0. Умовно назвемо їх ювілярами. Великий відсоток ювілярів зумовлений специфікою ставлення до віку у ранньомодерну добу, коли людина його часто не знала й округлювала, а також нав'язаний так званою усною лічбою десятками¹³.

Це притаманно не тільки Гетьманщині. Точність відомостей демографічних матеріалів другої половини XVIII століття на прикладі деканальних реєстрів добре проілюстрував Арнольд Перковський. Від Ходорківського деканату Київської архидієцезії за підписом декана в 1782 р. була подана така інформація: *«Матвій ... каже, що пам'ятає пана Александра Єльця і який помер в 1665 р., а Матвію було на той час, як він визнає, літ десять, таким чином з підрахунку впливає, що Матвій Лещенко живе літ 126»* (підкреслення моє – І.С.). Як наслідок усних опитувань в деканальних реєстрах дослідник зустрів осіб віком 130 і, навіть, 150 років¹⁴.

Про те, що подібні помилки були поширеним явищем у церковній документації й церковне керівництво намагалося з ними боротися, свідчать митрополичі розпорядження того часу. Зокрема, митрополит Арсеній (Могилянський) своїм розпорядженням від 27 лютого 1759 року зобов'язував священників звіряти вік парафіян з попередніми записами. Він також розпорядився щорічно прибавляти у записах по одному року, а не писати вік зі слів парафіян. Утім, проведені Віталієм Дмитренком дослідження, дали йому підстави твердити, що даний указ не посприяв кардинальному поліпшенню точності фіксації віку осіб у сповідних розписах¹⁵.

Останні, вважаються точнішими за метричні книги в плані вказівок віку, однак теж були далекими від ідеалу, навіть тоді, коли фіксували родину священника, котрий вів записи і мав знати вік своїх рідних. Так, згідно зі сповідним розписом села Бубни Пирятинської протопопії за 1765 рік члени сім'ї священника Максима Григор'єва мали такий вік: Максим Григор'єв – 52 роки, його дружина, Євдокія Пилипівна – 44 роки.

Діти: Григорій – 4 роки та Дарина – 14 років. Сповідний же розпис за 1767 рік подає такі покажчики: Священик Максим Григор'єв – 54 роки, Євдокія Пилипівна – 44 роки, Григорій – 5 років, Дарина – 15 років. Отож, з віком самого панотця усе виявилось гаразд. Проте його дружина, чомусь, зовсім не постарішала. Його ж діти стали старшими не на два роки, як того вимагали елементарні математичні підрахунки, а лише на рік¹⁶.

Потрібно зауважити, що «ювіляри» були частими фігурантами не лише облікових, але й актових джерел. Цікаво поглянути як визначався вік свідків розмежування ґрунтів в Сорокошичах Остерської сотні Київського полку на початку XVIII ст. Всі вісім свідків його округлили: *«...летъ соби пятдесять сказуючий Мазим Омелянєнко с Петром же Риборєнком и Вєремиемъ Дягилєнкомъ, по сорок летъ на свете маючими...Костюк, Мацюкувє зят, летъ семьдєсят маючий, Иванъ Коношєнко, мужъ в шєстдєсят летъ...Мусий Осипєнко, сорокошицкый, летъ пятдєсят маючий...Дорошко Охванчєнко семьдєсят летъ маючий...»*. Показово, що головним свідком був *«первейший сведитель столетний мужъ Сила Лобас»*, дід якого *«на свете живє полторасти лтъ»*, а потім *«въ паницинцину умєр, а отецъ в Чудновцину умеръ...»*¹⁷.

Мусимо визнати, що й відсутність округлення віку ще не означає, що він вказаний точно, у цьому контексті показовими є свідчення молодого полтавського злодія Микити Тютюнника зафіксовані на допиті в 1756 р.: *«От роду жє ему летъ сколки не знаетъ, а примеромъ будетъ з двадцять чєтири»*¹⁸.

Спостереження над подібними ситуаціями змусили дослідників до спроб вироблення інструментарію верифікації облікових джерел. На сьогодні найбільш усталеним та загальноприйнятим є так званий індекс Уіпла (Whipple index). Він слугує для визначення ступеню точності джерела в

залежності від поширеності в ньому ювілярів, та визначається за спеціальною формулою:

$$I = \frac{\sum_{i=1}^{25} Pa, \text{ що закінчується на } 0 \text{ і } 5}{\frac{1}{5} \times \sum_{i=1}^{25} Pa} \times 100$$

де: I – індекс Уіпла, Pa – кількість населення¹⁹.

Застосувавши формулу до зведеної таблиці метричних відомостей церков Київської єпархії 1778 р. ми отримуємо значення індексу 243. За усталеною шкалою індекс вищий за 175 означає дуже погану якість облікових джерел та відхилення від точних даних понад 75 % (див. табл.1).

Відтак, можемо констатувати низьку точність узагальнених метрик єпархії, однак, перед тим, як «ляяти» джерело звернемось до порівнянь з іншими документами цього ж періоду. На жаль, поле для порівнянь доволі вузьке, оскільки нам вдалося знайти тільки одне дослідження, де б визначався індекс Уіпла для облікової документації Гетьманщини – статтю Юрія Волошина про демографічні параметри населення полкової Полтави. За підрахунками дослідника, таке класичне джерело цивільного (фіскального) обліку, як Генеральний опис Полтави 1766 року має індекс Уіпла на рівні 360²⁰.

Таблиця 1.

Стандарт ООН для вимірювання індексу Уіпла.

<i>Індекс Уіпла</i>	<i>Якість даних</i>	<i>Відхилення від ідеалу</i>
<105	дуже точні	<5%
105–110	відносно точні	5–9,99%
110–125	добрі	10–24,99%
125–175	погані	25–74,99%
<175	дуже погані	≥75%

Отож точність метрик, хоч і низька, але є вищою за «піднесений на щит» істориками-демографами опис²¹, причому його «полтавський» варіант,

котрий на фоні опису всіх десяти полків можна вважати взірцевим²². Істотно вищою точністю відзначилися сповідні розписи, індекс Уіпла для котрих у трьох різних полтавських парафіях становив 170, 141 і 107. Як бачимо (див. *табл. 1*), останній індекс говорить, що сповідний розпис парафії полтавської церкви воскресіння Христового вдався отцю Матвію Колосовському як відносно точний²³.

Оскільки документація окремих парафій одного міста має різну точність, то можемо припустити, що різною точністю характеризується й метричний облік в окремих протопопіях Київської єпархії. Тому за наведеною вище формулою обчислимо індекс Уіпла для кожної протопопії окремо, а дані занесемо в таблицю (див. *табл. 2*).

Ще раз нагадаю, що загальний індекс Уіпла для метрик Київської єпархії дорівнював 243, що свідчить про дуже погану якість даних. Відтак, не є несподіванкою, що більшість, а саме 16 з 20, протопопій подали відомості дуже поганої якості, ще 2 протопопії – Києвопечерська та Зіньківська з індексами 170,7 та 162 вийшли на рівень просто «поганих», зрештою, відомості Трипільської протопопії можна вважати добрими, і тільки Козелецька подала дуже точну інформацію, про що говорить індекс 94,2.

Таблиця 2

**Якість метричних відомостей окремих парафій Київської єпархії
та розмір дитячої смертності станом на 1778 р.**

Протопопія	Індекс Уіпла	Якість даних	Рівень дитячої смертності (% від усіх померлих)		К-сть померлих на 100 охрещених
			1 рік	1-4 роки	
Козелецька	94,2	дуже точні	23	41,1	65,9
Трипільська	125	добрі	40,9	67,5	63,9
Зіньківська	162	погані	29,7	50	64,7
Києвопечерська	170,7	погані	21,1	40,2	72,3
Гадяцька	192,4	дуже погані	22,1	42,7	68,9
Києвоподільська	206,4	дуже погані	37,2	51,9	72,4

Ічанська	208,3	дуже погані	23	45,9	78,9
Лубенська	239,1	дуже погані	23,2	41,9	66,3
Прилуцька	243,8	дуже погані	29,5	50	73,4
Роменська	245,9	дуже погані	23,3	45,9	74,9
Верхньокиївська	250	дуже погані	39,6	49,7	57,3
Борзенська	268,5	дуже погані	18,9	40,2	76,8
Ніжинська	272,9	дуже погані	29,9	46	66,8
Глухівська	275,8	дуже погані	17,7	44,6	100,5
Лохвицька	278,2	дуже погані	25,3	47,4	73
Пирятинська	302,7	дуже погані	25,8	45,5	72,1
Конотопська	330	дуже погані	21,4	42,6	79,3
Воронізька	334,5	дуже погані	27,7	51,8	84,7
Івангородська	334,9	дуже погані	22,4	46	76,1
Кролевецька	364,1	дуже погані	24,7	49,5	84,9

У названих чотирьох протопопіях важко знайти щось спільне (тим більше історико-демографу, а не знавцю історії Церкви в ранньомодерну добу). В територіальному сенсі три протопопії розміщувалися навколо Києва і займали:

Козелецька протопопія – Козелецьку, Бобровицьку, Остерську, Носівську сотні Київського полку;

Трипільська протопопія – Київську сотню Київського полку (на правому березі Дніпра);

Києво-Печерська протопопія – Печерськ, а також Київську, Остерську, Гоголівську, Бориспільську сотню Київського полку, Воронківську сотню Переяславського полку.

Можливо, в цьому сенсі, якусь роль відіграла близькість до центру єпархії, хоча четверта з «найкращих» – Зінківська протопопія – знаходилася чи не найдалше від Києва – на південному сході Київської митрополії. З іншого боку, три найбільш віддалені протопопії Північного Сходу митрополії відносяться до «неблагополучних»²⁴.

Далі обчислимо рівень дитячої смертності в кожній протопопії, а результати обчислень заносимо до табл. 2. Як видно з таблиці, рівень смертності однорічних немовлят істотно відрізняється «на місцях» від 17,7% (Глухівська протопопія) до 40,9% всіх померлих (Верхньокиївська протопопія), що означає понад двократну різницю. Різниця смертності дітей віком 1–4 роки в окремих протопопіях менша, якщо відкинути аномально велике значення Трипільської протопопії (67,5%), то відсоток буде коливатися в межах 40,2% та 50,9%. Це вже не така й велика різниця, котра могла бути зумовлена, як, дійсно, різними розмірами дитячої смертності, так і похибками в обчисленнях та обліку.

Щоб спробувати простежити, чи корелюється розмір дитячої смертності з точністю метричного обліку (індексом Уіпла), розглянемо ще один параметр – загальний рівень смертності. Оскільки, джерело не дає відомості про чисельність населення окремих протопопій станом на 1778 р., котрі необхідні для класичного обчислення коефіцієнту смертності (число смертей на 1000 населення – виражається в проміле), визначимо число померлих на 100 охрещених в окремих протопопіях (див. табл. 2), що теж дасть певне уявлення про загальний рівень смертності та відтворення населення.

Найкраща ситуація з відтворенням населення виявилась у Верхньокиївській протопопії, там у 1778 р. помирало 57,3 особи на 100 охрещених, найгірша в Глухівській, де помирало 100,5 осіб на 100 охрещених, себто природній приріст населення був від’ємним.

Чи корелюються якимось дані про смертність з точністю метричного обліку? Однозначно важко простежити якусь закономірність, можна тільки обережно висловити певні припущення. Порівняємо структуру смертності населення Трипільської та Глухівської протопопій. Метрики першої, за індексом Уіпла характеризуються доброю точністю обліку, відтак там спостерігаємо найвищу частку однорічних та дітей віком 1–4 роки серед померлих, при цьому, за перевагою охрещених над померлими протопопія

займає друге місце в Київській митрополії. Інакше кажучи, тут зафіксовано найбільшу смертність дітей при одній з найменших відносних смертностей населення. Натомість, у Глухівській протопопії (котра «пасе задніх» за точністю обліку) серед померлих було найменше однорічних дітей, при аномальній для традиційного доіндустріального суспільства загальній перевазі померлих над охрещеними.

Подібна картина, почасти, могла бути зумовлена якраз гіршим обліком смертності малолітніх дітей (наприклад, хрестили дещо пізніше, й більше дітей помирали нехрещеними, або не фіксували випадки термінових хрещень, після яких дитина помирала та ін.). Відтак, смерті дорослих у протопопії фіксувалися нормально, а хрещення та успішність дітей – істотно гірше, що спотворювало структуру смертності при фіксації. При цьому в Трипільській протопопії було зафіксовано істотно більше померлих діток, ймовірно, тому, що вони більш ретельно фіксувалися при хрещенні, а, отже, й після смерті вже неодмінно мусили бути записаними в книгу «*о усопших*».

Привертає увагу той факт, що у перших трьох (за точністю) протопопіях загальний рівень смертності (співвідношення померлих до охрещених) практично однаковий – на рівні 64–65. Це найменші (після Верхньокиївської протопопії) показники, котрі ще раз можуть підтвердити специфіку фіксації хрещень (точніша, ближче до народження і т.д.).

Безпосередні зв'язки з точністю (індекс Уіпла) даних окремих протопопій та розміром дитячої смертності простежити важко, однак на основі «якісніших» даних така смертність виглядає вищою. На нашу думку, для більш докладних досліджень структури смертності дітей доцільно таки обирати найбільш точні протопопії та вести дослідження на рівні окремих парафій. Також, необхідно допускати, що дані, котрі пропонує джерело, подають інформацію не так, «як воно було насправді», а так, як її фіксували творці джерела, тому просте порівняння дитячої смертності на різних територіях може завести на манівці. Загалом, на даних основі «найточніших» протопопій можемо зазначити, що у Києвській єпархії в 1778 р. з десяти

померлих, кожні 4–6 були дітьми до 5-ти років, а кожні 2–4 – однорічні. Останні представляли більшість серед померлих дітей віком 1–4 роки, а, отже, як це не парадоксально, з кожним прожитим місяцем та роком малолітня дитина ставала далі від своєї смерті.

¹ Квітка-Оснoв'яненко Г. Мертвецький Великдень // Квітка-Оснoв'яненко Г. «Конотопська відьма», «Сватання на Гончарівці» та інші твори. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – С. 123.

² Котляревський І. Вибране. Енеїда. Наталка Полтавка. – К., 1981. – С. 51.

³ Маються на увазі, наприклад, методики історико-демографічних досліджень представлені в перекладній книзі французьких істориків Луї Анрі та Алана Блюма, або ж яскравий «польський» приклад того як «правильно» робити тотальне демографічне дослідження пера Цезаріо Кукльо: Анрі Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии / пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой – М., 1997, Kuklo С. Demografia Rzeczypospolitej przedzbiogowej. – Warszawa, 2009.

⁴ Центральний державний історичний архів України у місті Київ. – Ф.127. – Оп.1014. – Спр.65. – Арк. 57.

⁵ Кваша Е., Харькова Т. Смертность младенцев в России: успехи и нерешенные проблемы // Демоскоп. – №461–462. <http://demoscope.ru/weekly/2011/0461/analit04.php>

⁶ Замура О. Смертність в природному русі населення містечка Сорочинці і XVIII ст. (за даними метричних книг Миколаївської церкви) // Краєзнавство. – 2009. – №3. – С. 211.

⁷ Обчислено за: Державний архів Полтавської області. – Ф.1011. – Оп.1. – Спр. 157.

⁸ Демографический энциклопедический словарь. – М., 1985. – С. 273.

⁹ Щоденник Андрія та Федора Кирнецьких, священників Святомиколаївської церкви с. Ховзовки, Глухівського повіту, Новгород-Сіверського намісництва (XII.1787–1788 рр.). К., 2006. – С. 10.

¹⁰ Кваша Е., Харькова Т. Ук. соч.

¹¹ Сарафанов Д., Спесивцева М. Некоторые аспекты изучения смертности населения Барнаула во второй половине XIX в. (по материалам базы данных "Население Барнаула") // Этнодемографические процессы в Казахстане и сопредельных территориях: Сборник научных трудов X Международной научно-практической конференции 15–16 мая 2009 г., Усть-Каменогорск. – Устькаменогорск: «Либриус», 2009. – С. 328–336.

¹² Там само.

¹³ Див. про це спеціальні дослідження: Сердюк І. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії // Вісник Черкаського університету. Сер. „Історичні науки”. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2008. – Вип. 133–134. – С. 55–62; Його ж. Знання власного віку в соціумі Гетьманщини та проблема верифікації історичних джерел XVIII ст. // Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя: Збірник наукових праць / Відп. ред. В. І. Марочка, А. Г. Морозова. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2012. – С. 372–376.

¹⁴ Перковський А. Довголітні люди на Правобережній Україні в XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1966. – №2. – С. 107–108.

¹⁵ Дмитренко В. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій як джерело з соціальної історії Гетьманщини XVIII століття: дис.... канд. іст. наук: 07.00.06. – Полтава, 2011. – Арк. 100.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. – К., 1993. – С. 182–187.

¹⁸ Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К., 1976. – №125. – С. 357.

¹⁹ Henry S. Shryock, Jacob S. Siegel, *Methods and Materials of Demography*. – New York: Academic Press, 1976. – P. 205.

²⁰ Волошин Ю. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття // Історична пам'ять. – 2011. – №1. – С. 7.

²¹ В силу ряду особливостей Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр. дійсно є найкращим історико-демографічним джерелом з поміж матеріалів цивільного обліку населення Гетьманщини. Навіть, при тому, що індекс Уіпла для нього «зашкалює», однак кращого ми не маємо. Про це див. мою спеціальну розвідку: Сердюк І. Румянцевський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини // Історична пам'ять. – 2008. – №3. – С. 144–152; або Його ж. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. – Полтава, 2011. – С. 29–38. Про унікальність джерела багато сказано у вже класичних дослідженнях: Багалеї Д. Генеральная опись Малороссии // Киевская старина. – 1883. – №11. – С. 402–432; Ковальський І. Генеральний опис 1765–1769 рр. – джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні // УІЖ. – 1962. – №2. – С. 97–101 та ін.

²² Про опис Полтави див: Волошин Ю. «Для точного исчисления и сведения всего малороссийскаго народа»: проведення румянцевського опису в полковому місті Полтаві (1765–1766 рр.) // Краєзнавство. – 2011. – №1. – С. 57–71. Або ж сам опис з якісними коментарями та передмовою: Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр. / упоряд., вступ. ст. і ком. Ю. Волошина. – К.: Наш час, 2012. – 576 с.

²³ Волошин Ю. Статеві-вікова та шлюбна структура... – С. 8.

²⁴ Про локалізацію протопопів див. книгу Оксани Прокоп'юк з чудовим картографічним матеріалом: Прокоп'юк О. Київська митрополія: топографія посвят. Реконструкція реєстру храмів за відомостями про церковнослужителів (1780–1783). – К., 2012. – С. 41–42.

В статье исследуется проблема верификации источников при изучении детской смертности в раннемодерной Украины. Выдвигается предположение, что низкая точность метрического учета и недореестрация крещений затрудняют толкование исчисленных демографических коэффициентов и сравнение смертности в различных регионах Гетманщины.

Ключевые слова: ребёнок, Гетманщина, смертность.

The article examines the problem of verification of sources used for research on infant mortality in early modern Ukraine. Two related themes are being considered – research of main parameters of mortality and accuracy (reliability) of historical sources. The main source is the 1778 register of Kyiv eparchy churches, which documents the age of deceased males in different protopopes of the eparchy.

The research demonstrates that the source does not cover neonatal mortality, which significantly understates all the demographic indices of this phenomenon for the Hetmanate. This happened primarily because the church register of XVIII century captures death records only for christened children and there is a certain period between the actual birth and christening ceremony when some children could die. At that time children were not christened earlier than one week after birth, but traditionally the interim period could reach as many as 40

days. According to historical demography, mortality is the highest in the first days of life, including its neonatal component, i.e. the number of deaths within the first 28 days of life, which was not documented in the source.

Additionally, the accuracy of records could vary in different parishes and depended on diligence of priests who kept them. This was confirmed by dependency between the rates of infant mortality and accuracy of documenting in different protopopes. This parameter can be verified by the Whipple index and hence, demography historians have source verification tools and can choose the registers of the parishes where the most diligent priests worked. After all, for the correlation of the death ratio the data of the XIX century can be applied, when the population accounting on the Russian Empire territory was conducted in a more severe way and the demographic indices of the populations did not change significantly.

Keywords: child, Getimanschina, death.